

Варзацька Л. О.

УЗАГАЛЬНЕНІ СПОСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРФОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ

У статті розкрито мотиваційні, змістові, операційні складники формування морфологічної компетентності учнів 5–7 класів, які ґрунтуються на послідовному використанні системних мовних і мовленнєвих зв'язків, завдяки чому створюються оптимальні умови для опанування учнями узагальнених способів пізнавальної і мовленнєвої діяльності як важливої передумови для утвердження їхньої активної життєвої позиції, для самопізнання і саморозвитку, досягнення ними ідеалів добра, краси, істини, любові до рідної землі, її культури.

Ключові слова: системні мовні і мовленнєві зв'язки, опорні уміння, комплексні вправи, метод проєктів, методи і форми інтерактивного навчання, готовність до суспільно корисної праці, емоційно-образна і логіко-поняттєва діяльність, когнітивна і афективна сфери особистості, взаємозв'язок когнітивних, креативних, ордіяльнісних умінь, змістоутворювальні мотиви.

В статье определены мотивационные, содержательные, операционные составные формирования морфологической компетентности учащихся 5–7 классов, которые основываются на последовательному использовании системных языковых и речевых связей, благодаря чему создаются оптимальные условия для овладения учащимися обобщенных способов познавательной и речевой деятельности как важнейшей предпосылки для утверждения их активной жизненной позиции, постижения ими идеалов добра, красоты, истины, любви к родной земле, ее культуры.

Ключевые слова: системные языковые связи, опорные умения, метод проєктов, комплексные упражнения, методы и формы интерактивного обучения, готовность к общественно полезному труду, эмоционально-образная и логико-поняттейная деятельность, взаимосвязь когнитивных, креативных, орддеяльностных учений, смыслообразующие мотивы.

In the article the motivation, content, operating morphological competence of pupils of 5–7 classes, which are based on the use of system language and voice communications, which creates optimal conditions for learning by students and speech important prerequisite for the approval of their active life position, attainment of the ideals of goodness, beauty, truth, love for his native land, its culture.

Key words: system language connections, supporting skills, project method, complex exercises, methods and forms of interactive learning, willingness to work social, emotional, imaginative and logical activities, cognitive, creative, teachings semantic reasons.

Проблема компетентнісного підходу до навчання, виховання і розвитку учнів набуває особливої актуальності, що зумовлюється типовою для сучасної школи ситуацією: учні здатні опанувати теоретичні знання, але відчують значні утруднення під час використання цих знань для розв'язання конкретних життєвих задач.

У новітніх працях дидактів (Краєвський В. В., Савченко О. Я., Хуторської А. В.) розкрито відмінність між компетенцією і компетентністю, яка існує з освітньої точки зору; з'ясовано метапредметну (надпредметну або допредметну) сутність ключових компетенцій, які виходять за межі окремих предметів і лише конкретизуються в програмі і навчальному матеріалі як їх метапредметні елементи.

Комунікативні ключові компетенції є визначальним засобом формування мовної особистості – людини, яка 1) володіє скарбами рідної мови, мовленнєвими уміннями, навичками, дбає про красу і вдосконалення власного мовлення, сповідує ідеали національної культури; 2) уміє працювати в групі, колективі, володіє різними соціальними ролями, уміє представити себе, групу, поставити запитання, дискутувати.

Ключові комунікативні компетенції знаходяться в ієрархічних зв'язках з іншими ключовими компетенціями: ціннісно-смысловими, загальнокультурними, навчально-пізнавальними, компетенціями особистісного самоудосконалення, соціально-трудовами.

Компетентнісний підхід характеризується як результативно-діяльнісна освіта. Особливо перспективним є тип навчання, у якому інтегруються компетентнісний і особистісно зорієнтовані підходи, в результаті чого особистісно зорієнтоване навчання стає ефективним засобом компетентнісної результативної діяльнісної освіти.

Мета статті – обґрунтувати лінгводидактичні засади компетентнісного навчання української мови як результативно-діяльнісного типу мовної освіти.

Сконструйований нами тип особистісно зорієнтованого компетентнісного навчання програмує опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань. Ґрунтується він на сукупності наукових даних про:

– рідне слово як засіб прилучення учнів до духовної культури народу (Огієнко І., Потєбня О., Сухомлинський В., Ушинський К.);

– необхідність наочних образів, спілкування з природою, мистецтвом для повноцінного розвитку думки учня, пробудження в нього бажання вчитись (Амонашвілі Ш., Коменський А., Сухомлинський В., Ушинський К., Хуторської А.);

– дидактичні та розвивальні функції системних мовних і мовленнєвих зв'язків, опорних умінь, узагальнених мислительних дій, які є інструментом проникнення в сутність мовних і мовленнєвих знань та операційну структуру пізнавальної і мовленнєвої діяльності особистості (Виготський Л., Давидов В., Ерднієв П., Ельконін Б., Занков В., Краєвський В., Рамзаєва Т., Хуторської А.);

– способи управління сприйманням, уявою, мисленням, пізнавальною і мовленнєвою діяльністю школярів як визначального параметру організації особистісно зорієнтованого компетентнісного типу навчання (Амонашвілі Ш., Бондаревська Є., Гриценко Л., Краєвський В., Маслоу А., Роджерс К., Савченко О., Скворода Г., Сериков В., Токмань Г., Фасоля А., Холодна М., Хуторської А., Якиманська І.).

Пропонований нами тип навчання програмує опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань. *Зміст дослідного учіння* в ньому реалізується: 1) *системою комплексних вправ* за мірою допомоги, рівнем творчості, способом інтегрування видів діяльності, зорієнтованою на досягнення єдності емоційно-образного і логіко-поняттєвих аспектів пізнання та оптимальне співвідношення когнітивної і афективної (емоційно-вольової) сфер особистості як двох взаємопов'язаних форм психічного відображення об'єктивного світу; 2) *проектною діяльністю* як визначальним засобом мотиваційного включення учнів у пізнання і словесну творчість, здобуття ними суб'єктного досвіду. *Визначальними способами розвивальної допомоги* слугують інтерактивні методи і форми навчання.

Системотвірним компонентом організованого пізнання на суб'єкт-суб'єктних стосунках є комплексні вправи. Сконструйовані вони з позиції теорії мовленнєвої діяльності. Їм притаманна сукупність таких ознак :

– будуються на основі системи текстів, об'єднаних певною темою соціокультурної змістової лінії, з чітко вираженими соціокультурними, дидактичними, розвивальними, виховними функціями (див. Таблицю), в яких виучувані мовні знання є типовими, найбільш вагомими для вираженої думки, та органічно поєднуються з емоційно-образною (ігровою, художньою), дослідницькою діяльністю;

– своїм змістом спонукають дітей до словесної творчості й водночас націлюють на розв'язання лексичних, граматичних, правописних завдань у їхніх системних зв'язках;

– ґрунтуються на засадах методу узагальнених предметних структур та узагальнених способів діяльності (методу укрупнених дидактичних одиниць);

– їхня послідовність визначається сутністю опорних умінь, завдяки чому створюються оптимальні умови для опанування програмового матеріалу через порівняння, зіставлення, переконструювання, встановлення внутрішньопоняттєвих, міжпоняттєвих зв'язків, міжпредметну інтеграцію з метою формування узагальнених умінь пізнавальної та мовленнєвої діяльності.

Таблиця 1

Текст, його соціокультурні, розвивальні, дидактичні і виховні функції		
Як спосіб прилучення дітей до духовної культури народу; розширення їхнього кругозору, формування особистісного бачення краси, добра, істини.	Як засіб унаочнення мовних явищ із метою активізації пізнавальних процесів; як спосіб укрупнення навчальної інформації; активізації евристичної бесіди.	Як інструмент оволодіння узагальненими вміннями сприймати, відтворювати, будувати й поліпшувати текст; як спосіб збагачення словника і граматичної структури учнівського мовлення; як засіб формування авторського задуму.

Комплексні вправи та проектна діяльність як дві підсистеми змісту компетентнісної мовної освіти конкретизується метапредметними елементами ключових компетенцій – комунікативних, ціннісно-сміслових, загальнокультурних, навчально-пізнавальних, компетенцій особистісного удосконалення, соціально-трудоу.

У системі компетентнісної мовної освіти як результативно-діяльнісної значно розширюються функції методу проектів, зростає їх розвивальна спрямованість, у результаті чого створюються повноцінні умови для включення учнів у виконання різних соціальних ролей: громадянина, виборця, представника, споживача, покупця, клієнта, виробника, еколога, історика, журналіста, літературознавця, лінгвіста, видавця, художника, композитора, письменника, члена сім'ї.

Найважливішими методичними умовами успішної організації проектною діяльністю є обрання для уроку такої теми соціокультурної змістової лінії, яка б давала можливість: 1) включати учнів у виконання

різних соціальних ролей; 2) водночас розкривати роль виучуваних мовних знань у вираженні думки з метою формування узагальнених способів діяльності.

Організуючи компетентнісне навчання на уроках української мови і мовлення, акцентуємо передусім на системному використанні таких характерних ознак методу проектів, як наявність актуальної творчої чи дослідницької діяльності, для розв'язання якої необхідні інтегровані знання, що виводять учня за межі навчального предмета, допомагають установити особистісно значущі зв'язки з іншими освітніми галузями, завдяки чому значно підвищуються оперативність, системність здобутих знань, умінь, навичок, способів діяльності. У такій ситуації учень сам може обирати опорні знання з різних предметів з максимальною орієнтацією на власний досвід, здобутий як під впливом попереднього навчання, так і широкої взаємодії з довкіллям.

У структурі уроку української мови і мовлення метод проектів забезпечує передусім мотиваційну включеність учня у процес пізнання, завдяки чому створюються оптимальні умови для активності його як співтворця навчально-виховного процесу на всіх його етапах. На першому етапі учень до вивчення нового матеріалу у позаурочний час вивчає певний об'єкт дійсності, знаходить і створює знання про нього, конструє суб'єктивні образи, одержує *особистісний освітній продукт (суб'єктивний досвід)*. На другому етапі учень має можливість зіставити власний освітній продукт з освітніми продуктами своїх однокласників та історико-культурними аналогами людства в певній галузі. Третій етап є узагальнювальний, він дає змогу кожному учневі на основі зіставлень, проведених на попередньому етапі, створити *сукупний освітній продукт* виучуваного.

Створюючи власний проект, учні включаються в самостійне розв'язання творчої чи дослідницької проблеми. Кожен створює образ виучуваного засобами, які відповідають його природним нахилам, інтересам, смакам, уподобанням – здобувають суб'єктивний досвід. На уроці під час актуалізації результатів проектної діяльності школярі обмінюються з однокласниками, учителем здобутими знаннями про довкілля, чуттєвим досвідом, способами дослідницької і творчої діяльності, прийомами розумових дій. Створюється атмосфера інтелектуальних, моральних, естетичних переживань, зіткнення поглядів до пошуку істини. Стає можливою постановка і розв'язання проблемних запитань і завдань на рівні міжпредметних зв'язків, міжпредметної інтеграції, у ході розв'язання яких учні включаються в цілевизначення, планування власної пізнавальної і мовленнєвої діяльності, організацію власного учіння, рефлексію.

Системне використання навчальних розвивальних, виховних функцій методу проектів на уроках української мови і мовлення сприяє:

- набуттю здатності переносити здобуті знання, уміння, навички, способи діяльності в нові ситуації, виконувати різні соціальні ролі;
- формуванню змістоутворювальних мотивів, особистісної структури пізнавальної і мовленнєвої діяльності як активних співтворців навчально-виховного процесу;
- опануванню когнітивних, креативних, оргдіяльнісних, етико-естетичних умінь у їхньому взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Для формування узагальнених способів пізнавальної діяльності у процесі дослідного учіння пропонуємо завдання на порівняння, переконструювання здобутих знань, установлення внутріпоняттєвих зв'язків (як-от: дієслова доконаного і недоконаного видів, неозначена форма дієслова, часи дієслова), міжпоняттєвих (наприклад, змінені форми слова, спільнокореневі, синоніми), на встановлення міжпредметних зв'язків, послідовно використовується міжпредметна інтеграція з тим, аби досягти розуміння учнями будови предмета, осмислення ними своєрідності української мови. Завдяки цьому методичному підходу учні опановують узагальнені способами пізнання і стають здатними включатися в навчально-виховний процес як його активні співтворці.

Під час формування узагальнених способів зв'язного мовлення (інформаційно-змістових, структурно-композиційних, лексико- та граматико-стилістичних умінь, редагування) акцентуємо на послідовному використанні соціокультурних, розвивальних, дидактичних, виховних можливостей тексту. Доцільними у цьому випадку є завдання конструктивно-творчого і творчого змісту, аналітико-синтетичні, синтетичні:

- усунення логічних пропусків у тексті або зайвого – того, що не відповідає темі висловлювання;
- спостереження за вираженням тієї ж думки у тематично близьких текстах певного типу і стилю, редагування відповідних зв'язних висловлювань;
- виділення в тексті слів, словосполучень, речень, найважливіших для вираженої думки, побудова власних зв'язних висловлювань за опорними словами, словосполученнями, дібраними самостійно або в групі;
- стилістичне спостереження, стилістичне дослідження, стилістичний аналіз, стилістичне редагування.

Отже, здобуті на уроках української мови і мовлення узагальнені способи діяльності стають для учнів засобом і умовою розвитку сприймання, мислення, уяви, емоційно-вольової сфери, здібностей, оволодіння рефлексивною діяльністю, опанування компетентностей – ключової (комунікативної) і предметної (морфологічної).

Література:

1. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. Амонашвили. – Минск, 1990.
2. Бацевич Ф. С. Нариси лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Бондаревська Є. Гуманістична парадигма особистісно-зорієнтованого навчання / Є. Бондаревська // Педагогіка. – 1997. – № 4.
4. Варзацька Л. О. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : [навчально-методичний посібник] / Л. О. Варзацька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 360 с.
5. Варзацька Л. О. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти / Л. О. Варзацька, Л. М. Кратасюк // Бібліотечка "Дивослово". – № 4. – 2006.
6. Гриценко Л. Основні ідеї інтерактивного особистісно зорієнтованого навчання / Л. Гриценко // Завуч. – 2003. – № 15.
7. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. Костюк ; за ред. Л. Н. Проколієнко. – К., 1989. – 460 с.
8. Краевский В. Дидактика и методика : [учебное пособие] / В. Краевский, А. Хуторской. – М. : Академия, 2007. – 352 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; [пер. с англ.]. – М. : Когито-центр, 2002. – 396 с.
10. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8–9.
11. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В. // Вибрані твори : у 5 т. – Т. 3. – К., 1997.
12. Токмань Г. Методи викладання літератури в їхній особистісній спрямованості на учня / Г. Токмань // Дивослово. – 2004. – № 2.
13. Ушинський К. Питання навчання і виховання в початковій школі / К. Ушинський // Вибр. твори : у 2 т. – К., 1972.
14. Фасоля А. Особистісно-зорієнтований урок літератури – мета, зміст, технологія уроку / А. Фасоля // Дивослово. – 2004. – № 8.
15. Холодна М. Формирование персонального познавательного стиля ученика // Башмаков М. О. Теория и практика продуктивного обучения. – М., 2000.
16. Хуторской А. Современная дидактика / А. Хуторской. – СПб., 2001.